

Manifest för en kritisk pluralistisk utbildning

Johan Öhman och Ásgeir Tryggvason

ESERGO ESSAYS #1

2023

*Environmental and Sustainability Education
Research Group Örebro*

ESERGO ESSAYS
publishes open access research papers and essays from the research group
Environmental and Sustainability Education Research Group Örebro

Editor: Ásgeir Tryggvason
Örebro University, Örebro Sweden

This is an open access publication distributed under
the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use,
distribution, and reproduction in any medium, provided the original author
and source are credited.

Creative Common Attribution Licence (CC BY 4.0)

Manifest för en kritisk pluralistisk utbildning

Denna text är ett manifest för ett pedagogiskt förhållningssätt som vi benämner *kritisk pluralistisk utbildning*. Detta förhållningssätt innefattar både ett sätt att förstå och att genomföra utbildning. Grunden för detta förhållningssätt är att de studerande lär sig och växer som människor genom att möta och kritiskt granska olika sätt att se på världen i sin utbildning.

Att påstå att samhället är pluralistiskt och att olika perspektiv ska komma till uttryck i utbildning är tämligen oproblemiskt. Att svara på de efterföljande frågorna kan dock vara svårare: Var går gränserna för vilka perspektiv som ska betraktas som legitima i undervisning? Vilka värden ska få ta plats i ett klassrum? Att ta utbildning på allvar handlar om att ge sig i kast med dessa frågor, både som avgörande pedagogiskt-filosofiska frågor och som praktiska undervisningsfrågor. I grunden handlar det om vilken roll utbildning bör ha i ett demokratiskt samhälle.

Om vi vänder oss till pedagogikens idéhistoria inser man snart att det inte är första gången dessa frågor ställs. När John Dewey (1916/2004) skrev fram det ömsesidiga förhållandet mellan utbildning och demokrati så gjorde han det utifrån ett grundläggande antagande om pluralism. Deweys (1927) idé om pluralism är det närmaste ett ontologiskt grundantagande som finns i hans pragmatiska utbildningsfilosofi. Genom att betrakta pluralismen både som oundviklig i samhället och som en förutsättning för demokratiskt liv är den inte ett problem att överkomma. I stället är pluralism själva livsnerven i ett fritt demokratiskt samhälle.

För Dewey handlar det pluralistiska samhället inte bara om att människor är olika utan också om att människor hör ihop. Pluralismen i samhället består av en mängd olika gemenskaper som människor tillhör, som in sin tur består av en pluralitet av individer. Pluralism måste därför förstås i termer av att människor både hör samman och skiljer sig från varandra. Därför är samhället inte bara en aggregation av individuella olikheter utan en myriad av olika gemenskaper. Utifrån den här förståelsen av pluralism så utgör människors gemensamma liv själva kärnan i den demokratiska idén: ”...democracy is not an alternative to other principles of associated life. It is the idea of community life itself” (Dewey, 1927, s. 148).

Att se demokratin som ett gemensamt liv, där människor tillsammans beslutar om framtiden, har dock länge kritiserats för att vara både idealistiskt och naivt. Kritiken, som har sina rötter i Platon, bottnar i uppfattningen att människor inte är förmögna att tillsammans med andra diskutera och fatta förnuftiga beslut i samhällsfrågor. För demokratikritikerna blir slutsatsen i stället att vissa upplysta och utvalda bör vara de som fattar beslut som gäller oss alla. Det är mot denna kritik Dewey vänder sig när han formulerar demokratin som det gemensamma samhällslivet i sig. Att försvara idén om ett demokratiskt samhälle mot denna kritik handlar dock inte främst om att lägga fram empiriska bevis för människors förmåga att delta i samhällslivet. Snarare vilar idén om demokratin på en grundläggande tilltro till människors förmåga att tillsammans med andra fatta förnuftiga och rättvisa beslut. Dewey skriver:

Democracy is a way of life controlled by a working faith in the possibilities of human nature. Belief in the Common Man is a familiar article in the democratic creed. That belief is without basis and significance save as it means faith in the potentialities of human nature as that nature is exhibited in every human being irrespective of race, color, sex, birth and family, of material or cultural wealth. This faith may be enacted in statutes, but it is only on paper unless it is put in force in the attitudes which human beings display into one another in the incidents and relations of daily life (Dewey, 1939, s. 226).

Även om en sådan tilltro till människan utgör en orubblig grund för demokratin så är det inte en tilltro som är blind. Tilltron hänger nära samman med uppfattningen om att vad människor är förmögna till inte är givet en gång för alla. Människan är, både som medborgare och individ, kapabel till att förändra både sig själv och sin omgivning. Att ta demokrati på allvar är att omfamna denna tilltro till människan som förnuftig och föränderlig.

Samtidigt som demokratin bygger på en tilltro till människors förmåga är demokratin också radikal i ordets yttersta bemärkelse (lat. *radix* [rot], att gå till botten med något). I demokratin är det möjligt att granska, kritisera och ompröva de vanor och synsätt som lägger grunden för vårt samhälle. Det är öppenheten i demokratin som borgar för en radikalitet där maktrelationer, värden och samhällets historia kan utsättas för kritisk granskning. Denna kritiska ådra som löper genom demokratin betyder att demokratin inte är en värdeneutral position. I linje med den belgiska politiska filosofen Chantal Mouffe menar vi att den liberala demokratin bygger värdena *frihet* och *jämlikhet* (Mouffe, 2008). Utan frihet finns ingen pluralism och inget utrymme för kritisk granskning och då kan olika visioner och idéer om samhället vare sig uttryckas eller formeras. Utan jämlikhet kan dessa friheter inte praktiseras eller förverkligas eftersom de då är fjättrade av ojämlika maktrelationer. Att formulera dessa värden som grundläggande betyder inte att de ska betraktas som universella eller neutrala. Att sträva mot frihet och jämlikhet kräver, som vi ser det, inget annat motiv än att frihet och jämlikhet är önskvärda.

Ett demokratiskt samhälle kan dock inte frodas utan utbildning. Demokratins former är inte en gång för alla givna. Demokratin behöver ständigt utvecklas då dess sociala och kulturella förutsättningar kontinuerligt förändras. I denna utveckling har utbildningen en nyckelroll, eller som Dewey uttrycker det: "Democracy has to be born anew every generation, and education is its midwife" (Dewey, 1916/2004, s. 139). Samtidigt gäller den omvända relationen, utbildning kan inte vara en plats för växande om det inte finns ett fritt demokratiskt samhälle. Utbildning kan därför inte tjäna som ett instrument för specifika ideologier eller politiska intressen. Om utbildning blir ett redskap för formandet av medborgare med bestämda synsätt och värderingar för ett specifikt samhälle är utbildningen inte längre är utbildning, utan snarare instruktion eller indoktrinering.

När utbildning betraktas som en plats för intellektuellt och moraliskt växande så behöver inte syftet med utbildning sökas hos någon yttre instans. I stället är det själva växandet som är utbildningens ärende. I den bemärkelsen ska Deweys kända uttryck att "utbildning är livet självt" inte förstås som en metafor eller omskrivning, utan som en

omedelbar beskrivning av vad det handlar om: I utbildning växer livet intellektuellt och moraliskt. En förutsättning för detta växande är att utbildningen upplevs som meningsfull här och nu och relateras till elevernas erfarenheter och den värld som unga människor lever i. Utbildning kan därför inte reduceras till att vara en förberedelse för framtiden.

Vidare är det också mot denna bakgrund som Deweys idé av demokrati som livsform kan förstås. Att demokrati är en livsform betyder att det är *i* demokratin som det individuella och det gemensamma livet når sin fulla potential. Att demokratin måste, som Dewey uttrycker det, (åter)födas på nytt för varje generation, är därför inte heller ett metaforiskt uttryck, utan just en beskrivning av ett liv som tar form. Det är denna nära och starka relation mellan utbildning och demokrati som är utgångspunkt för den kritiska pluralismen som pedagogiskt förhållningssätt.

Även om utbildning inte betraktas som ett instrument för att tjäna samhället, eller för att fostra specifika typer av samhällsmedlemmar, så är kritisk pluralistisk utbildning varken värdeneutral eller värderelativistisk. Utbildningen förutsätter, liksom demokrati, både *frihet* och *jämlikhet*. För att något ska växa krävs frihet. Som en plats för intellektuellt och moraliskt växande är utbildning ett praktiserande av frihet. Eftersom växandet äger rum tillsammans med andra så förutsätter det också jämlikhet. Utan jämlikhet begränsas friheten till att endast gälla några, snarare än alla. Frihet och jämlikhet är således de värdemässiga förutsättningar för att utbildning ska vara en plats för växande.

Begreppen frihet och jämlikhet bär dock inte på någon mening i sig själva. De får endast mening i människors relationer och handlande. Det vill säga, det är i det konkreta livet där människor både hör ihop och skiljer sig från varandra som värden får en mening. När värdena frikopplas från det levda livet blir de bara ”hopplösa abstraktioner”, som Dewey uttrycker det. Vad är det då som krävs för att frihet och jämlikhet inte ska bli hopplösa abstraktioner? I linje med det perspektiv som Dewey formulerar menar vi att det är i och genom kommunikation som värden får sin konkreta innebörd. Det betyder inte att alla behöver vara överens om vad frihet och jämlikhet betyder eller hur de ska förverkligas, utan snarare att de är i kommunikation med andra som vi kan förvandla abstrakta värden till konkret praktik. Ett liknande perspektiv återfinns hos Mouffe som menar att den liberala demokratin karaktäriseras av att vi har motstridiga åsikter om frihet och jämlikhet men att vi är överens om att dessa värden är eftersträvansvärda. I ett vidare perspektiv är det faktum att det finns skilda och ibland motstridiga åsikter också en förutsättning för kreativt nyskapande. När de studerande möter andras perspektiv skapas möjligheter för dem att ompröva sina egna uppfattningar och ställningstaganden. Den ”demokratiska attityden” menar Dewey handlar om att värdesätta denna möjlighet. Kritisk pluralistisk utbildning syftar till att på detta sätt skapa förutsättningar för att nya erfarenheter, värden, identiteter och åsikter tar form och att nya sätt att forma samhället utvecklas. Utbildningens öppenhet och den pluralitet som finns bland de studerande är därför en förutsättning för samhällets förnyelse. Den kritiska pluralism som vi formulerar här har således ett

grundläggande konfliktperspektiv på utbildning där konflikter förstås som en förutsättning för förnyelse och förändring.

Inom pedagogisk teori har det kommunikativa perspektivet på relationen mellan demokrati och utbildning vidareutvecklats av den svenska pedagogikprofessorn Tomas Englund. Genom att ta avstamp från både Deweys pragmatism och från den politiska filosofen Jürgen Habermas teori om deliberativ demokrati har Englund formulerat konkreta principer för deliberativa samtal (Englund, 2007). Utan att i detalj gå in på vad dessa principer innebär så vill vi här lyfta fram deras grund i pluralism och i betydelsen av att skilda perspektiv möts i utbildning. Englund menar att om utbildning inte ger utrymme för skilda perspektiv att mötas, då finns det inte heller något att deliberera om. Samtidigt har Englund också visat hur utbildningens innehåll är ett resultat av möten mellan skilda politiska åsikter. Innehållet som de studerande möter är varken av naturen givet eller en neutral representation av världen så som den är. Innehållet är istället resultatet av utbildningspolitiska konflikter och samförstånd kring vad utbildning ska föra vidare till framtida generationer. Här är det viktigt att påminna sig om att de studerandes möte med innehållet aldrig handlar om ett enkelt överförande utan måste förstås som kommunikativa processer präglade av både meningserbudanden och meningsskapande.

Även om det föreligger många skillnader mellan de perspektiv som har förts fram av Dewey, Mouffe, Habermas och Englund så delar de alla den grundläggande utgångspunkten att samhället präglas av pluralism och att det därför är betydelsefullt att skilda åsikter och visioner om samhället möts i kommunikation. Sådana möten sker dock inte utanför de maktrelationer som präglar samhället. När utbildning då öppnar upp för olika åsikter att brytas mot varandra finns därför den uppenbara risken att sådana diskussioner också kommer spegla de maktrelationer vi ser i samhället. Kritisk pluralistisk utbildning får inte dölja dessa maktrelationer utifrån en föreställning om att pluralistiska samtal står fria från makt och ojämlikhet. Däremot så finns det en avgörande skillnad mellan de möten som sker i utbildning och de möten som sker i andra sfärer i samhället. Skillnaden ligger i att det i utbildning alltid finns en lärare. Läraren kan, genom sin unika position av att vara den som undervisar de som studerar, aktivt motverka att ojämlika maktrelationer reproduceras i utbildning. Här är det viktigt att understryka att de demokratiska värdena och förhållningssätten utgör gränsen för vad som är legitima argument och ställningstaganden. Argument får inte kränka, förminska eller förtrycka någon individ eller grupp. Hur dessa gränser tillämpas och förverkligas är en didaktisk fråga som läraren avgör utifrån sin kunskap om den specifika undervisningssituationen. Det är dock genom sina didaktiska val som läraren kan lyfta fram underordnade perspektiv, utmana rådande hegemonier och låta olika röster komma till uttryck. Det innebär att de studerande ges möjlighet att kritiskt granska samhällens historik, värden och maktrelationer. I den kritiska granskningen utforskas de olika alternativ som står till buds och deras möjliga konsekvenser. Både normkritiska och normerande perspektiv är härvid viktiga didaktiska redskap. De kan användas i undervisningen som ett medel för att vidga och fördjupa de studerandes perspektiv och ifrågasätta vanor och tankesätt och på så sätt stimulera deras lärande. Men i kritisk

pluralistisk utbildning är det inte ett mål att de studerande ska anta de normativa perspektivens specifika värden och synsätt. Syftet med den kritiska granskningen måste alltid vara att den bidrar till gemensam bildning och individens intellektuella och moraliska växande.

Såväl undervisningsinnehållet som argument i kritisk pluralistisk utbildning måste baseras på etablerad kunskap. Här har vetenskaplig kunskap en särställning då den är systematiskt och metodiskt producerad för att upprätta en pålitlig koppling mellan verklighet och slutsatser. Vidare att den är kritiskt granskad enligt specifika kriterier och accepterad av andra forskare med goda insikter i kunskapsområdet. Detta utesluter emellertid inte att de studerade lär sig om och inspireras av andra kunskapstraditioner.

Givet det perspektiv på pluralism som vi formulerar ovan så är den centrala frågan inte om pluralismen är önskvärd eller inte. I den idétradition vi står är pluralism både ett faktum och en förutsättning för frihet och jämlikhet. Frågan är inte heller hur pluralism förhåller sig till demokrati och utbildning. Den fråga vi står inför handlar i stället om vad pluralistisk utbildning innebär i den tid vi befinner oss. Vilka innebörder och konsekvenser har pluralism för utbildning och demokrati idag? På så vis står vi i samma tradition som Dewey men i en annan tid och med andra utmaningar.

Som vi ser det präglas samtiden av tre utmaningar som på olika sätt drar frågan om demokrati, utbildning och pluralism till sin spets. För det första ser vi en politisk polarisering av det offentliga samtalet. Som en del av denna polarisering har det skett en förskjutning där det även uppstår politiska kontroverser kring faktafrågor. Det vill säga, den politiska konflikten handlar inte bara om normativa frågor som: Vad bör vi göra åt klimatförändringen? Utan vi ser också en politisering av den vetenskapligt besvarade frågan: Förändras klimatet på grund av mänsklig aktivitet? En sådan polarisering ställer frågor om pluralistisk utbildning i ett nytt ljus. För det andra ser vi en tilltagande instrumentalisering av utbildning. Som policyforskning visat har utbildningssystemen både i Sverige och internationellt gått mot ett ökad fokus på resultat, jämförelser och standardisering. Att sträva mot en utbildning som handlar om moraliskt och intellektuellt växande hos de studerande behöver nu bedömas och utvärderas i relation till förbestämda mål och kriterier. För det tredje befinner sig samhället i en pågående miljö- och klimatkris som allvarligt hotar både de livsuppehållande ekosystemen och mänskligheten. Detta ställer krav på en omfattande och effektiv samhällsomställning vilket aktualiserar frågan om det verkligen finns tid att diskutera och kritiskt granska olika perspektiv i utbildning.

Samtidigt som vi står inför dessa tre utmaningar ser vi också hur det formuleras olika utbildningspolitiska svar på vad utbildning bör handla om. Å ena sidan finns det en utbildningspolitisk riktning som tenderar att reducera kunskap och bildning till memorerande av fakta och där värderingar hänvisas till den privata sfären. I tider av osäkerhet framställs memorerandet av fakta som den enda garanten för stabilitet och kontinuitet. Å andra sidan höjs röster för en utbildning som är starkt normerande. Det handlar då om att skolan behöver fostra i en riktning där de uppfattningar och perspektiv som eleverna ska omfatta redan är bestämda innan eleverna deltar i utbildningen. Denna normerande riktning vilar på samma grundläggande föreställning som

demokratikritikerna, nämligen föreställningen att människor inte är kapabla till att diskutera och tillsammans fatta beslut om sin gemensamma framtid. Från det normerande perspektivet behöver därför perspektiven och uppfattningarna om världen redan vara bestämda av några få innan de många tar plats i utbildning. Både den memorerande och den normerande inriktning för utbildning innebär att politiska samtal om det gemensamma livet flyttas ut från utbildning. Utbildning skiljs inte bara från demokratin med dessa två riktningar den blir också apolitisk eftersom politiska samtal förutsätter att det finns olika uppfattningar och perspektiv att diskutera.

En kritisk pluralistisk utbildning handlar om något annat. Den handlar om att ta pluralismen på allvar och att vidmakthålla konflikter och skilda perspektiv inom ramen för ett demokratiskt samhälle. Kritisk pluralistisk utbildning strävar inte mot att harmonisera skilda perspektiv och uppfattningar, utan snarare att möjliggöra deras demokratiska uttrycksformer. Eftersom ett demokratiskt samhälle aldrig kan vara fritt från konflikter kan inte heller demokratisk utbildning stå fri från konflikter och skilda perspektiv. En harmonisering eller reducering av konflikter riskerar att urholka den pluralism som utgör förutsättningen för både demokrati och utbildning. Det är därför vi behöver möta skilda perspektiv och konflikter på ett pluralistiskt sätt. Detta får inte missförstås. Det betyder inte att en kritisk pluralistisk utbildning intar ett neutralt, objektivt eller passivt förhållningssätt till utbildningens innehåll. Tvärtom innebär det ett bejakande av att utbildningens innehåll alltid har en politisk dimension: Något tar plats som innehåll i utbildning och något väljs bort. Sådana val är aldrig neutrala, objektiva eller givna. Det innehåll som de studerande får möta måste noggrant väljas utifrån dess relevans, etiska och politiska legitimitet, vetenskapliga förankring och betydelse för de studerandes intellektuella och moraliska växande.

Sammanfattningsvis bygger den kritiska pluralismen på tilltro. För det första på en tilltro till människors förmåga att fatta förnuftiga och rättvisa beslut, för det andra en tilltro till utbildningens förändrande kraft, och för det tredje en tilltro till lärarens förmåga att välja innehåll och metoder som balanserar olika perspektiv, utmanar elevernas förgivettaganden och stimulerar deras intellektuella och moraliska växande.

Nedan formulerar vi tolv teser som preciserar kritisk pluralistisk utbildning. Även om teserna slår fast saker så är vår avsikt inte att stänga ner framtida diskussioner, eller inskränka pluralismen av pedagogiska perspektiv. I stället tror vi att det är just genom att synliggöra positioner och genom att skärpa kontrasten som nya samtal kan ta form.

§ 1 Den kritiska pluralismens syfte: intellektuellt och moraliskt växande

Utbildningens övergripande syfte är att skapa förutsättningar för de studerandes intellektuella och moraliska växande genom gemensam bildning. Alla didaktiska val är underordnade detta syfte.

§ 2 Kritisk pluralistisk utbildning är en öppen process

Utbildning är en öppen process i bemärkelsen att både lärarens didaktiska val och de studerandes möte med innehållet präglas av kontingens. Denna dubbla kontingens, i lärarens val och de studerandes möte med innehållet, innebär att utbildning inte enbart

reproducerar givna meningar, ställningstaganden och positioner utan öppnar också upp för nya idéer.

§ 3 Pluralism är en förutsättning för utbildning

Den pluralitet av erfarenheter, värden, identiteter och åsikter som finns både i samhället och bland de studerande är inte problem som utbildning ska överkomma. Pluralismen är en förutsättning för att utbildning ska vara en öppen process som syftar till individens intellektuella och moraliska växande.

§ 4 Utbildningens innehåll är pluralistiskt

I kritiskt pluralistisk utbildning är innehållet pluralistiskt i bemärkelsen att det erbjuder de studerande en mängd olika sätt att förstå världen och sig själva. Samtidigt utgör innehållet alltid ett urval där läraren på ett omdömesfullt sätt väljer vad det ska undervisas om.

§ 5 Pluralismen bland de studerande är en förutsättning för förnyelse

Den pluralitet som finns bland de studerande skapar möjligheter för de studerande att formulera nya etiska och politiska ställningstaganden. Sådana processer kan bära på frön till nya idéer och visioner om det framtida samhället. På så vis är pluralismen bland de studerande en förutsättning för förnyelse.

§ 6 Värden tar form i utbildning

Kritisk pluralistisk utbildning utgår konsekvent ifrån att den enda grunden för våra värden står att finna i mänsklig praktik. Värden formas i kommunikation och utbildning är en av de viktigaste praktikerna för denna värdeformering. I utbildning formas relationen mellan fakta och värden när de studerande möter och skapar mening kring undervisningens innehåll.

§ 7 Kritisk pluralistisk utbildning är radikal

Den kritiska pluralismen är radikal. Den kritiska pluralismen är öppen för att granska, kritisera och ompröva vanor, synsätt och antaganden som lagt grunden för vårt samhälle och sätt att leva och som vi ofta tar för givna.

§ 8 Kritisk pluralistisk utbildning är etisk och politisk

Kritisk pluralistisk utbildning speglar centrala etiska och politiska positioner, synsätt och perspektiv. Samtidigt kan läraren lyfta fram marginaliserade perspektiv för att utmana rådande maktrelationer och fördjupa de studerandes möjligheter att ifrågasätta vanor och normer.

§ 9 Kritisk pluralistisk utbildning strävar efter autonomi

Som institution behöver utbildningen vara en fri röst i samhället. Principen om utbildningens autonomi innebär att den inte ska användas som ideologiskt redskap av olika aktörer i samhället.

§ 10 Lärare är autonom profession

Det är läraren som väljer perspektiv och skapar utbildningens innehåll och form. Lärarens professionella omdöme lägger grunden för alla didaktiska val. Det betyder att kritisk pluralistisk utbildningen inte vilar på någon bestämd metodik eller arbetssätt utan formerna är föränderliga.

§ 11 Kritisk pluralistisk utbildning bygger på demokratiska värden

Politiska och etiska samtal i utbildning måste föras inom vissa gränser. Det demokratiska samhällets konsensus kring frihet, jämlikhet och demokratiska förhållningssätt utgör den kritiska pluralismens gränser. Tillämpningen av dessa gränser är en didaktisk fråga som läraren avgör utifrån det specifika utbildningssammanhanget och utifrån syftet att stödja de studerandes intellektuella och moraliska växande.

§ 12 Kritisk pluralistisk utbildning bygger på etablerad kunskap

Den kritiska pluralismen har gränser för vad som kan utgöra kunskapsgrunden för det innehåll som de studerande får möta och de argument som formeras i utbildningen. Innehåll och argument måste baseras på etablerad kunskapsgrund för att betraktas som legitima i utbildning.

REFERENSER

Dewey, J. (1916/2004). *Democracy and education*. Dover Publications.

Dewey, J. (1927). *The public and its problems*. Holt.

Dewey, J. (1939). Creative democracy: The task before us. In J. Boydston (Ed.), *John Dewey: The later works, 1925-1953, volume 14* (pp. 224-230). Carbondale: Southern Illinois University Press.

Englund, T. (2007). Skola för deliberativ kommunikation. I T. Englund (red.), *Utbildning som kommunikation. Deliberativa samtal som möjlighet*, ss. 147–151. Daidalos.

Mouffe, C. (2008). *Om det politiska*. Tankekraft förlag.